

ISSN 1392-0456 (Print)
ISSN 2029-7181 (Online)
<https://doi.org/10.15823/istorija.2022.128.5>

Istorija / History

2022, t. 128, Nr. 4, p. 123–132 / Vol. 130, No. 4, pp. 123–132, 2022

VYTAUTO
DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS
M C M X X I I

Du dokumentai apie Vilniaus valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto rektoriaus Juozo Bulavo pašalinimą iš pareigų 1958 m.

Dr. Vladas Sirutavičius

Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus vyr. mokslo darbuotojas, Tiltų g.17, LT-01101 Vilnius, Lietuva
El. p. sirutavicius@yahoo.com ORCID
ID: <https://orcid.org/0000-0002-6800-2753>

Anotacija. LKP CK biuro sprendimu 1958 m. birželio 27 d. Vilniaus universiteto rektorius Juozas Bulavas buvo pašalintas iš rektoriaus pareigų. Jis buvo kaltinamas partijos nutarimų nevykdymu, universiteto partinės organizacijos ignoravimu, nacionalinės Lietuvos specifikos akcentavimu, lietuviškų nekomunistinių kadrų iškėlimu. Universitete viešame susirinkime, perduodant pareigas naujam rektoriui, J. Bulavas neatgailavo ir klaidų nepripažino.

Esminiai žodžiai: *Juozas Bulavas, Vilniaus universitetas, Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto biuras, nacionalinis komunizmas, revizionizmas, Vengrija, pučas, Petras Griškevičius, Borisas Šarkovas.*

Abstract. By the decision of the Bureau of the Central Committee of the LCP on 1958 June 27 the rector of Vilnius University, Juozas Bulavas, was removed from his position. He was accused of not implementing the party's resolutions, ignoring the university's party organization, emphasizing the national specifics of Lithuania, and promoting non-communist Lithuanian cadres. In a public meeting, at the university, during the transfer of duties to the new rector, Bulavas did not repent and did not admit his mistakes.

Keywords: *Juozas Bulavas, Vilnius University, Lithuanian Communist Party Central Committee bureau, national communism, revisionism, Hungary, putsch, Petras Griškevičius, Borisas Šarkovas.*

Įvadas

Apie universiteto rektoriaus Juozo Bulavo pašalinimą iš pareigų 1958 m. birželį lietuviškoje istoriografijoje rašyta ne kartą¹. Buvo skelbti ir archyviniai dokumentai, susiję su J. Bulavo „byla“². Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto (LKP CK) biuras birželio 27 d. nusprendė atleisti J. Bulavą iš rektoriaus pareigų, nes rektorius „...neužtikrino partinės linijos įgyvendinimo komunistiškai auklėjant studentus“³. Formaliu pagrindu priimant tokį sprendimą ir pasitarnavo publikuojama „Pažyma apie Vilniaus valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto rektorių J. Bulavą“⁴. Dokumentą pasirašė LKP CK Kultūros, mokslo ir mokyklų skyriaus vedėjas Vytautas Uogintas, Vilniaus miesto partijos komiteto sekretorius Petras Griškevičius, Vilniaus miesto Lenino rajono partijos komiteto sekretorius Pranas Mišutis, universiteto partinės organizacijos sekretorius Vytautas Kuzminskis. Pažymyje J. Bulavas buvo kaltinamas universiteto partinės organizacijos ignoravimu (kadru ir studentų priėmimo klausimus sprendė su partine organizacija nesitardamas), „nesidomėjo studentų ir mokslo personalo ideologiniu-politiniu auklėjimu“, į partinę kritiką nereaguodavo, nevykdė LKP CK nutarimų“, „...pabrėždamas bei išpūsdamas nacionalinę specifiką <...> niekuomet nepabrėžė rusų tautos vaidmens, nepasmerkė „nacionalinio komunizmo“, visuomet sugebėdavo apeiti revizionizmo klausimus“. Ir galiausiai rektorius susikompromitavo, nes naudojosi savo „tarnybine padėtimi“, todėl siūlyta atleisti J. Bulavą iš pareigų „kaip nepateisinusį pareikšto jam partinio pasitikėjimo“.

Biure rektorių vieningai kritikavo, o kritika skambėjo žymiai griežčiau ir grėsmingiau nei minėtoje pažymyje. Vladas Niunka kritikavo J. Bulavą dėl neteisingo kadru

¹ SAKALAS, Aloyzas. Buvusio Universiteto rektoriaus nesibaigusi istorija. *Universitas Vilnensis*, 1989 01 15, Nr. 1; TININIS, Vytautas. Sniečkus. 33 metai valdžioje. *Antano Sniečkaus biografinė apybraiža*. Vilnius, 2000, p. 149–150; GENZELIS, Bronius. Juozas Bulavas nepripažino kompromisų. *Gairės*, 2003, liepa, Nr. 7, p. 16–20; GENZELIS, Bronius. *Imperijai griūvant. Žmonės, įvykiai, procesai*. Vilnius: LGGRTC, 2006, p. 38–48; PŠIBILSKIS, Bronius, V. Vilniaus universitetas sovietinės valdžios metais. *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*. Kolektyvinė monografija. Atsakomasis redaktorius Alfredas Bumblauskas. Vilnius: VUL, 2012, p. 849–851. Paskelbti J. Bulavo ir E. Meškausko atsiminimų fragmentai apie 1958 m. vasaros įvykius: JUOZAITIS, Arvydas. *Tarp žmonių*. Vilnius: Diena, 1993, p. 45–56; ŽUKAS, Vladas. Iš užrašų apie Eugenijų Meškauską. *Naujoji Romuva*, 2010, Nr. 1, p. 6.

² Medžiaga apie Vilniaus universiteto dėstytojų ir studentų „nacionalistinę“ raišką 1958–1959 metais. Parengė Vanda Kašauskienė. *Lituanistika*, 1997, Nr. 2 (30), p. 111–124. Daugiausia archyvinių dokumentų – faksimilinės kopijos – paskelbta virtualioje parodoje „Politinis susidorojimas su Vilniaus universiteto rektoriumi Juozu Bulavu 1958–1959 m.“, kurią parengė (parinko dokumentus, parašė pratarbę ir komentarus) Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyriaus vedėja Nijolė Maslauskienė. Prieiga per internetą: <https://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/virtualios-parodos/34/politinis-susidorojimas-su-vilniaus-universiteto-rektoriumi-juozu-bulavu-19581959-m.-lya/exh-147/politinis-susidorojimas-su-vilniaus-universiteto-rektoriumi-juozu-bulavu-19581959-m.-lya/case-766#slide1>.

³ LKP CK biuro nutarimas (rusų k.). *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. 1771, ap.1 91, b. 542, l. 39.

⁴ Pažyma saugoma LYA, f. 1771, ap. 191, b. 542, l. 40–45. Dokumentas be datos, tikėtina, kad jis buvo parengtas dar iki biuro sušaukimo, t. y. iki birželio 27 d.

parinkimo. Rektorius, sprenddamas kadru parinkimo ir iškėlimo klausimus, nesilaikė partinio principo ir „nuslydo į šovinizmą“⁵. Kitaip sakant, rėmė lietuvius ne komunistus, kitų tautybių, pirmiausia rusų komunistų, sąskaita. Kiti kalbėjusieji teigė, jog rektorius taikstėsi ir aktyviai nekovojo su įvairiais „buržuazinio nacionalizmo pasireiškimais“ tarp studentijos. Kliuvo J. Bulavui ir nuo Justo Paleckio, kad neparodė „tvirto partiškumo“ Vengrijos įvykių metu. Paskutinis kalbėjo pirmasis LKP sekretorius A. Sniečkus. Jis buvo griežtas – kadru klausimu J. Bulavas „savo veiksmais vedė nacionalistinę, šovininę politiką“⁶. A. Sniečkus ir pasiūlė atleisti J. Bulavą iš pareigų. (1959 m. J. Bulavas buvo išmestas ir iš partijos.) Tik vienintelis Eugenijus Meškauskas, tuo metu dar buvęs prorektoriumi, J. Bulavą gynė, atsakomybę „dėl padarytų klaidų“ prisiimdamas ir sau. Ir dėl to sulaukė daug kritikos. (Prorektoriumi E. Meškauskas buvo neilgai – 1959 m. rugsėjo ir jis buvo atleistas.)

Tarp kaltinimų, išsakytų J. Bulavui, biure buvo ir toks – rektorius norėjo „suliegtuvinti universitetą“. Plačiau apie tai dalyviai nekalbėjo, bet, neabejotina, turėti omenyje J. Bulavo sprendimai 1956–1957 mokslo metams nebepriimti studentų į rusiškas grupes ir visiems stojantiems pakeisti priėmimo į universitetą tvarką – stojantieji, kad ir kokios tautybės, turėjo laikyti lietuvių kalbos egzaminą. Rektoriaus sprendimai nebuvo derinti su sąjungine švietimo ministerija, tačiau jiems pritarė ne kas kitas, o jau minėtas LKP CK sekretorius Vladas Niunka. Tačiau galiojo jie labai trumpai ir buvo atšaukti, o LKP CK biuras pavadino sprendimus klaidingais. Tačiau tam tikrų atgarsių J. Bulavo iniciatyvos sulaukė ir jie buvo nemalonūs respublikos partinei vadovybei. Rusų moksleivių tėvai apskundė sprendimus Maskvai⁷, gi sostinėje žinios apie rektoriaus lietuviškas iniciatyvas „greitai paplito“, universiteto studentai komjaunuoliai ėmė kelti klausimą dėl rusų kalbos mokymo panaikino⁸.

Galima teigti, kad J. Bulavo pašalinimas iš pareigų turėjo demonstracinę tikslą. Pirma, tuo Lietuvos SSR partinė vadovybė ir asmeniškai A. Sniečkus norėjo parodyti tiems lietuvių inteligentams, kurie po XX partijos suvažiavimo tikėjo tautinio komunizmo perspektyva⁹, kad partija tokių dalykų netoleruos. Antra, pademonstruoti ir Maskvai, kad Lietuvos KP CK aktyviai kovoja su įvairiais buržuazinio nacionalizmo pasireiškimais, ypač partijoje ir aukštojo mokslo sistemoje.

Antrasis publikuojamas dokumentas saugomas Lietuvos ypatingojo archyvo A. Sniečkaus fonde¹⁰. Nežinomas autorius, tikėtina, LKP CK aparato darbuotojas,

⁵ LKP CK biuro posėdžio, įvykusio 1958 m. birželio mėn. 27 d., Protokolas Nr. 17. *LYA*, f. 1771, ap. 191, b. 542, l. 49.

⁶ A. Sniečkaus pranešimas. *LYA*, f. 16895, ap. 1, b. 77, l. 42.

⁷ Grupės tėvų, kurių vaikai baigė rusiškas mokyklas, skundas SSKP pirmajam sekretoriui N. Chruščiovui ir LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, 1956 06 26. *LYA*, f. 1771, ap. 182, b. 94, l. 321–322.

⁸ SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Politinė galia ir lietuviškas etniškumas. Vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija 1944–1956 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 477–478.

⁹ Apie tautinio komunizmo raišką Lietuvoje žr. SIRUTAVIČIUS, Vladas. Ten pat, p. 321–366.

¹⁰ *LYA*, f. 16895, ap. 1, b. 77, l. 49–51. Dokumento parašymo data nenurodyta. Tikėtina, kad jis sukurtas tuoj po liepos 18 d. ir buvo adresuotas A. Sniečkui.

aprašė „rektorius pareigų perdavimo ir perėmimo“ ceremoniją universitete. Ceremonija vyko ne pagal nustatytą planą. Atvykęs iš Maskvos, Sovietų Sąjungos aukštojo mokslo ministerijos valdybos viršininko pavaduotojas, nebuvo susipažinęs su LKP CK biuro birželio mėn. nutarimu ir nežinojo J. Bulavo atleidimo iš pareigų formulotės. Galima tik spėlioti, kodėl taip atsitiko. Gal ministerijos pareigūnas, išsargintas kelionės, nuėjo į geriausią Vilniaus restoraną ir pamiršo užsukti į CK rūmus... Kaip bebūtų, susirinkusieji universiteto kolonų salėje išgirdo ne tą kalbą, kurios tikėjosi. J. Bulavas atsisveikinimo kalboje neatgailavo, klaidų nepripažino, kalbėjo apie universitetą kamuojančias bėdas ir palinkėjo naujam rektoriui Jonui Kubiliui sėkmės. Galiausiai įvyko dar vienas kazusas – studentės senąjį rektorių išlydėjo su ašaromis ir gėlėmis. Tikėtina, kad A. Sniečkus, skaitydamas tokią ataskaitą, liko labai nepatenkintas...

Slaptas

LIETUVOS KP CENTRO KOMITETO BIURUI

P A Ž Y M A

apie Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko
vardo universiteto rektorių J. Bulavą.

1956 m. sausio mėn. Lietuvos KP CK Biuras universiteto rektoriumi patvirtino TSKP narį Juozą Bulavą. Pareikšdamas didelį pasitikėjimą, Lietuvos KP Centro Komitetas, skiriant drg. Bulavą šioms atsakingoms pareigoms nurodė į būtinumą palaikyti visame savo darbe glaudžius ryšius su partine organizacija, telkti kolektyvą sveikais pagrindais, gerinti politinį – idėjinį studentų auklėjimą.

Tačiau savo praktinėje veikloje šio partinio pasitikėjimo J. Bulavas nepateisino, kas ypatingai ėmė reikštis po 1956 m. lapkričio mėnesio įvykių Vengrijoje.

1. Drg. J. Bulavas savo darbe nesiremia partine organizacija. Sprendžiant svarbiausius klausimus stengiasi apeiti universiteto partinę organizaciją, jos biurą. Tai ypatingai pasireiškia komplektuojant mokslinius kadrus ir priimant naujus studentus. Taip, pavyzdžiui, nujausdamas galimus prieštaravimus iš partinės organizacijos biuro arba fakultetų partinių organizacijų pusės, drg. Bulavas su niekuo nepasitaręs priėmė darban doc. Indrašių (medicinos fakultetas), dėstytoją Drotviną (istorijos – filologijos fakultetas), prof. Sezemaną (dialektinio ir istorinio materializmo katedra).

Iš kitos pusės, drg. Bulavas itin aktyvus atleidžiant iš darbo jam nepageidaujamus asmenis, kaip prof. Korsaką arba mėginant atsikratyti prof. J. Žiugžda, bibliotekos direktoriumi Vladimirovu.

[2] Drg. Bulavas stengiasi sumenkinti partinių, komjaunimo organizacijų vaidmenį sprendžiant studentų priėmimo klausimą, ko pasėkoje atskiruose fakultetuose

priimtas nemažas buvusių represuotų studentų skaičius. Be suderinimo su partine ir komjaunimo organizacijomis jis į universitetą priėmė už antitarybinę veiklą ir amoralinius veiksmus anksčiau pašalintus studentus, kaip Juodėną, Jancevičių, Valį, Čekauską ir kt. Iš kitos pusės, drg. Bulavas darė viską, kad paliktų universitete antitarybiniai nusiteikę studentai (Ardžiūnas, Vaitkus, Vinterytė ir kt.).

Drg. Bulavas nededa pastangų, kad sustiprintų partinę įtaką katedrose, fakultetuose, mokslinėse tarybose.

Jau rektoriavimo pradžioje viename iš mokslinės tarybos posėdžių drg. Bulavas pareiškęs, kad balsuojant tarybos nariai turi vadovautis tik savo sąžine, nekreipiant dėmesio į pašalinę įtaką (t. y. partinę įtaką), o dekanų pasitarime davė nurodymą dėstytojų kadru komplektavimo projektus pristatyti nederinant su fakultetų partinėmis organizacijomis. Sudarant mokslines tarybas universiteto rektorius nesiskaito su partinio biuro ir fakultetų partinių organizacijų nuomone, nesiekia padidinti partinės įtakos tarybose. Pavyzdžiui,¹¹ praeitų metų gruodžio mėnesį sudarytoje istorijos – filologijos f-teto mokslinėje taryboje iš lietuvių literatūros katedros įvesti 4, klasikinės literatūros – 5, lietuvių kalbos – 4 ir daugiausia nepartiniai, bet jam pageidaujami asmenys, tuo tarpu kai iš kitų katedrų įtraukti tik po 1–2, o keli pasiūlytieji komunistai nebuvo į tarybą įtraukti. Neatsitiktinai šioje taryboje vyraujančią nuotaiką vaizdžiai charakterizuoja tai, kad neseniai pravestame konkurse nebuvo išrinkta lietuvių literatūros dėstytoja – komunistė Lisenkaitė, kuri viešai kėlė šioje katedroje esančius trūkumus, demaskavo kai kurių šios katedros dėstytojų nesveikas nuotaikas.

2. Drg. Bulavas nuo pat savo darbo pradžios universiteto rektoriaus pareigose nesidomėjo studentų ir mokslo personalo ideologiniu-politiniu auklėjimu. Jis nedarė pastangų mokymo procesą panaudoti komunistiniam studentų auklėjimui. Jis nenukreipė šia linkme universiteto mokslinės Tarybos darbo, neorientavo dekanų, katedrų vedėjų į reikalą sustiprinti politinį auklėjimą. Atvirkščiai, Vengrijos pučo metu, nacionalistiniams išpuoliams universitete pagausėjus, drg. Bulavas stengėsi visam tam neduoti partinio-politinio įvertinimo ir nepadarė reikiamų išvadų, tiksliau kalbant, jis padarė išvadą, jog pribrendo laikas sutrumpinti visuomeninių disciplinų kursus ir šią išvadą pasitarime pateikė TSRS Aukštojo mokslo ministrui drg. Jeliutinui ir TSKP CK skyriaus vedėjui drg. Kirilinui. Šis drg. Bulavo reikalavimas rado atgarsį, jį parėmė kai kurie dekanai; imta šis reikalavimas kelti kai kuriose mokslinėse tarybose. Atsirado studentų grupės, kurios pradėjo reikalauti panaikinti valstybinį egzaminą iš TSKP istorijos. Visa tai sutapo su revizionizmo pagyvėjimu ir įnešė tam tikrus nesklandumus į visuomenių katedrų darbą, kas pasireiškė dalies studentų abejingumu politinių disciplinų studijavimui, provokaciniais klausimais ir pan.

Ir po aštrios kritikos Lietuvos KP Centro Komitete 1957 m. pradžioje drg. Bulavas nepakeitė savo pozicijos politinio-ideologinio auklėjimo atžvilgiu.

¹¹ Žodis įrašytas ranka.

[4] Įtraukti universiteto tarybos darbų tvarkon politinio auklėjimo klausimai buvo labai blogai ruošiami, praeidavo formaliai, o tarybos pirmininkas drg. Bulavas visuomet likdavo abejingas ir pasyvus: niekuomet nekalbėdavo, nestatydavo uždavinių. Jis visiškai nekreipė dėmesio į tai, kad visos katedros padėtų visuomeninių disciplinų dėstytojams studentų materialistinės pasaulėžiūros formavimo reikale.

Universiteto rektorius niekuomet nei mokslinėse tarybose, nei dekanų pasitarimuose, nei susirinkimuose dalykiškai, konkrečiai nestatė komunistinio auklėjimo uždavinių. Jis visiškai nesidomėjo profesorių-dėstytojų politiniu augimu. Drg. Bulavas visiškai nekreipė dėmesio į tai, kad Lietuvos KP CK savo 1956 m. gruodžio mėn. 6 d. nutarime „Apie idėjinį-politinį darbą su respublikos aukštųjų mokyklų studentais“ įsakmiai reikalavo dėstytojus įtraukti į visuomeninį darbą ir šalinti buržuazinių pažiūrų skiepytojus. Rektorius visiškai nevykdė šio nutarimo, nestatė dėstytojams šio pobūdžio reikalavimų, nuolaidžiavo, taikstėsi su buržuazinių pažiūrų recidyvais. Pavyzdžiui, jis nenorėjo įsiklausyti į universiteto partinės-komjaunimo organizacijos kritiką lietuvių literatūros katedros adresu.

Nė universiteto partinės organizacijos, nė rajoninės konferencijos, nė miesto partinės konferencijos signalai nebuvo draugui Bulavui pakankamai svarūs, kad vertėtų jam įsigilinti į buržuazines, revizionistines kai kurių lietuvių literatūros katedros dėstytojų tendencijas. Ir po X Lietuvos KP suvažiavimo rektoratas nesiėmė ryžtingų žygių lietuvių literatūros katedros darbui ištaisyti.

Kiekviena proga pabrėždamas ir išpūsdamas nacionalinę specifiką, drg. Bulavas niekuomet nepabrėžė rusų tautos¹² [5] vaidmens, nepasmerkė „nacionalinio komunizmo“, visuomet sugebėjo apeiti revizionizmo klausimas.

Universiteto partinei organizacijai nežinoma, kad drg. Bulavas būtų kada nors viešai davęs Vengrijos fašistinio pučo įvertinimą, kad jis būtų pasisakęs jugoslaviško revizionizmo atžvilgiu. Drg. Bulavas iš viso vengia daryti pranešimus politiniais klausimais.

3. Drg. Bulavas neužtikrino ne tikrai politinį, bet taip pat ir moralinį universiteto kolektyvo vadovavimą bei auklėjimą. Pavyzdžiui drg. Bulavas susikompromitavo tuo, kad išnaudodamas savo, kaip įstaigos vadovo, tarnybinę padėtį, paėmė iš universiteto sandėlio nuosavo namo statybai deficitines statybines medžiagas, kurios kaip fondinės, buvo gautos universiteto būtiniais mokymo patalpų ir studentų bendrabučių remontams. Tokių medžiagų, apmokėtų valdiškomis kainomis, buvo paimta už 19.000 rublių.

Tokiu savanaudišku tarnybinės padėties išnaudojimu drg. Bulavas demoralizuojančiai veikia kolektyvo narius ir pastūmėjo į nusizengimą kitus, pavaldžius universiteto darbuotojus, kurie padėjo minėtas medžiagas universiteto vardu iš atitinkamų organizacijų išgauti ir jas drg. Bulavui išduoti.

¹² Žodžiai „nepabrėžė rusų tautos vaidmens, nepasmerkė „nacionalinio komunizmo“, visuomet sugebėjo apeiti revizionizmo klausimas“ pabraukti raudonu pieštuku.

Šis faktas atžymėtas TSRS Aukštojo mokslo ministerijos revizijos, atliktos 1958 m. vasario – kovo mėn. akte.

Drg. Bulavo nesąžiningumas pasireiškė ir partinio mokesčio mokėjime.

[6] Remiantis aukščiau išdėstytu, Lietuvos KP CK kultūros, mokslo ir mokyklų skyrius, LKP Vilniaus miesto ir Lenino rajono komitetai, universiteto partinės organizacijos biuras skaito, kad būtų netikslinga toliau patikėti drg. Bulavui vadovavimą tokiai svarbiai mokslo ir inteligentijos kadru auklėjimo įstaigai kaip Vilniaus valstybinis V. Kapsuko vardo universitetas ir siūlo dr. Bulavą nuimti nuo einamų pareigų, kaip nepateisinusio pareikšto jam partinio pasitikėjimo.

Lietuvos KP CK
kultūros, mokslo ir mokyklų
skyriaus vedėjas

[parašas]
(V. Uogintas)

Lietuvos KP
Vilniaus miesto komiteto
sekretorius

[parašas]
(P. Griškevičius)

Lietuvos KP
Vilniaus miesto Lenino rajono
komiteto sekretorius

[parašas]
(P. Mišutis)

Universiteto partinės
organizacijos sekretorius

[parašas]
(V. Kuzminskis)

Apie Vilniaus valstybinio universiteto rektoriaus pareigų perdavimą ir perėmimą

Liepos 17 d. Vilniaus universitete, kolonų salėje, turėjo vykti universiteto rektoriaus pareigų perdavimo ir perėmimo aktas, dalyvaujant TSRS aukštojo mokslo ministerijos atstovui, bene universitetų valdybos viršininko pavaduotojui, drg. Lucenko. Tos dienos 10 val. ryto drg. Kubilius paskambino į LKP CK Kultūros, mokslo ir mokyklų skyrių ir drg. Lisauskaitei pasakė, kad jam atrodo, jog ne viskas gerai, gali būti netikėtumų, nes atrodo, kad ministerijos atstovas nesusipažinęs su medžiaga dėl drg. Bulavo atleidimo. Skyriuje nieko daugiau nebuvo, ir drg. Lisauskaitė nuėjo pati, norėdama pakalbėti, kaip prašė drg. Kubilius, su ministerijos atstovu. Bet jo jau nerado. Jis vėl pasirodė tik pareigų perdavimo ir priėmimo ceremonijoje.

Kolonų salėje susirinko: ministerijos atstovas, drg. Bulavas ir naujas rektorius drg. Kubilius, prorektorius drg. Jankauskas, tik ką atvykęs iš atostogų drg. Kuzminskis, keli katedrų vedėjai, keli dėstytojai komunistai ir visa eilė administracinių – ūkinių ir techninių darbuotojų, LKP Lenino rajono komiteto sekretorius drg. Kursevičienė, LKP CK skyriaus instruktorė drg. Lisauskaitė. Iš viso dalyvavo apie 50 žmonių. Toliau dėstomas drg. Lisauskaitės pasakojimas.

Susirinkimą atidarė drg. Bulavas. Jis pats perskaitė ministerijos atstovo duotą jam perskaityti TSRS aukštojo mokslo ministro įsakymą apie jo atleidimą ir drg. Kubiliaus paskyrimą.

Po to kalbėjo ministerijos atstovas. Pasakė ilgą kalbą (apie 1 val.), kurioje plačiai palietė įvairius trūkumus ruošiant mokslinius kadrus, politinio darbo srityje, bet be jokio ryšio su universitetu, be konkrečių faktų. Kaip vėliau paaiškėjo, jis nebuvo susipažinęs su medžiaga dėl drg. Bulavo atleidimo priežasčių. Po visko jis pasakė nežinojęs, kad atleistas pagal tokią formuluotę. Savo kalboje jis ypač daug dėmesio skyrė ūkiniams klausimams.

Toliau drg. Bulavas (irgi maždaug 1 val.) iš esmės dėstė, ką reikės naujam rektoriui dirbti, nė vienu žodžiu neprisimindamas savo padarytų klaidų ir trūkumų įvairiose darbo srityse. Baigdamas palinkėjo naujam rektoriui ištaisyti visus esamus trūkumus.

[2] Drg. Kubilius trumpoje (apie 5 min.) kalboje tarp kitko pažymėjo, kad neturi organizacinio darbo patyrimo, ir prašo kolektyvą padėti jam visame darbe. Baigęs paklausė, gal kas nori pasisakyti.

Tuoju atsistoję VVU profsąjungos vietos komiteto narė, Klasikinės filologijos katedros dėstytoja drg. Tijūnėlytė. Ji pareiškė norinti vietos komiteto vardu atsisveikinti su drg. Bulavu, kuris palaikė gerus draugiškus santykius su vietos komitetu, ir palinkėti jam tolesnės sėkmės moksliniame darbe. Baigdama pareiškė pageidavimą, kad naujasis rektorius palaikytų tokius pat gerus santykius su vietos komitetu, kaip drg. Bulavas.

Drg. Kuzminskis savo kalboje trumpai pabrėždamas pasakė, kad čia vyksta ne rektoriaus pakeitimas, o senojo nušalinimas dėl to, kad neužtikrino politinio darbo, kad buvo didelių trūkumų ideologiniame darbe.

Drg. Kubiliui paklausus, kas dar norėtų pasisakyti, atsistojo viena studentė (rusistė, popo dukra). Ji pareiškė, kad nori visų Vilniaus universiteto studentų vardu atsisveikinti su mylimu rektoriumi drg. Bulavu, kuris nepaprastai gerai sugyveno su studentais, gerai juos auklėjo, tėviškai globojo. Ėmusi verkti ji pasakė: mums nepaprastai jo gaila. Baigdama pareiškė: norėtume, kad būsimasis rektorius taip ideologiškai auklėtų mus, kaip auklėjo dr. Bulavas.

Sulig tais žodžiais verkšlendama atsisėdo, pašoko ir išėjo pro duris, palikdama jas atdaras. Pro duris įžengė 5 merginos su gėlėmis, kurias žemai lenkdamosi sudėjo ant stalo priešais drg. Bulavą. Jis vieną puokštę perdavė ministerijos atstovui. Po nedidelės pauzės viena merginų likusią jos rankose gėlių puokštę įteikė drg. Kubiliui.

Tuo kolonų salėje viskas ir baigėsi. Po to rektorate drg. Kursevičienė pareiškė, dalyvaujant drg. Bulavui, kad negerai buvo kalbėta, LKP CK nutarimo formuluotė nustumta į šalį.

Ministerijos atstovas buvo pakviestas pas drg. Šarkovą¹³, kuris jam išaiškino jo užimtos pozicijos neteisingumą ir pasakė, kad reikėjo iškart užėiti į CK. Po to pasikalbėjimo ministerijos atstovas jam pasakė, kad jei būtų žinojęs nutarimo formuluotę, būtų visai kitaip kalbėjęs.

Liepos 18 d. TSRS aukštojo mokslo ministerijos atstovas drg. Lucenko pravedė pasitarimą universitete dalyvaujant naujam rektoriui drg. Kubiliui, prorektoriui drg. Jankauskui ir dekanams. Ten buvo kalbama mokslinės bazės sustiprinimo klausimais, ir ministerijos atstovas pažadėjo didelę paramą, taip pat padėti įsigyti elektroninę skaičiavimo mašiną ir kt.

Literatūra

1. TININIS, Vytautas. *Sniečkus. 33 metai valdžioje*. Antano Sniečkaus biografinė apybraiža. Vilnius: 2000, p. 149–150.
2. GENZELIS, Bronius. *Imperijai griūvant. Žmonės, įvykiai, procesai*. Vilnius: LGGRTC, 2006, p. 38–48.

¹³ Borisas Šarkovas (Борис Сергеевич Шарков) (1907–1967) gimė Jekaterinoslavlio gubernijoje (dabartinė Ukrainos Respublika), partijos narys nuo 1939 m. Mokėsi Lugansko žemės ūkio institute, vėliau – Kijevo pedagoginiame institute. Dalyvavo kare. Nuo 1951 m. dirbo partinį darbą. Buvo Žytomyro srities partijos komiteto sekretorius, Zaporožės srities pirmasis sekretorius. Nuo 1952 iki 1956 m. dirbo SSKP CK aparate, buvo Baltarusijos ir Karelijos sektoriaus vedėjas, panaikinus Karelijos Respubliką ėjo inspektoriaus pareigas. 1956 m. paskirtas LKP CK antruoju sekretoriumi. Tose pareigoje išbuvo iki 1961 m. Perkeltas į Maskvą, SSRS Ministrų tarybos sekretoriatą. Būdamas antruoju sekretoriumi, apdovanotas Lenino ordinu už „nuopelnus vystant žemės ūkį“.

3. PŠIBILSKIS, Bronius, V. Vilniaus universitetas sovietinės valdžios metais. *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*. Kolektyvinė monografija. Atsakomasis redaktorius Alfredas Bumblauskas. Vilnius: VUL, 2012, p. 849–851.
4. SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Politinė galia ir lietuviškas etniškumas. Vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija 1944–1956 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 477–478.

Two Documents Regarding the Removal from Office of Juozas Bulavas, the Rector of Vilnius State V. Kapsukas University in 1958

Vladas Sirutavičius, PhD

Senior Researcher of the Department of Twentieth-Century History at the Lithuanian Institute of History, Tilto St. 17, LT-01101 Vilnius, Lithuania

Email: sirutavicius@yahoo.com ORCID

ID: <https://orcid.org/0000-0002-6800-2753>

Summary

By the decision of the Bureau of the Central Committee of the LCP on 1958 June 27 the rector of Vilnius University, Juozas Bulavas, was removed from his position. He was accused of not implementing the party's resolutions, ignoring the university's party organization, emphasizing the national specifics of Lithuania, and promoting non-communist Lithuanian cadres. In a public meeting, at the university, during the transfer of duties to the new rector, Bulavas did not repent and did not admit his mistakes.

ISSN 1392-0456 (Print)
ISSN 2029-7181 (Online)
<https://doi.org/10.15823/istorija.2022.128>

Istorija / History

2022, t. 128, Nr. 4, p. 133–140 / Vol. 128, No. 4, pp. 133–140, 2022

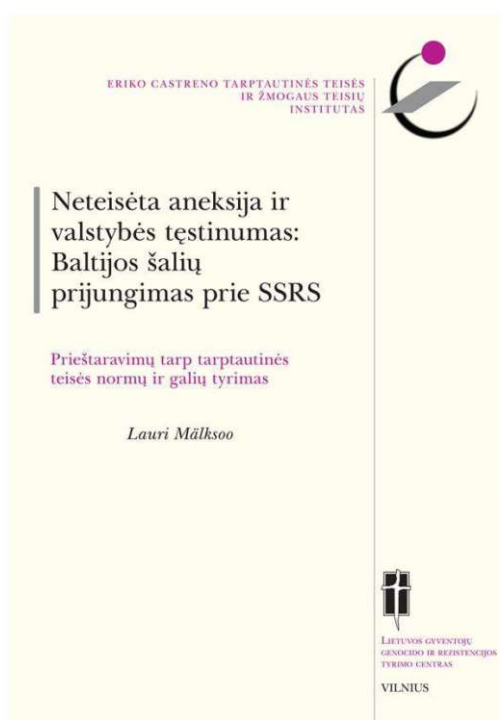
VYTAUTO
DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS
M C M X X I I

„Miegančios Snieguolės“ byla

Ilona Strumickienė

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Vilnius, Lietuva

Lauri Mälksoo. *Neteisėta aneksija ir valstybių tęstinumas: Baltijos šalių prijungimas prie SSRS*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2021.

1 il. Leidinio viršelis

Imperialistinės ir revanšistinės nuotaikos posovietinėje Rusijoje iš jos jungo išsivadavusių šalių visuomenėms kelia didžiulį nerimą. 2022 m. vasario 24 d. prasidėjęs naujas brutalus Rusijos agresijos prieš Ukrainą etapas paliudijo, kad tos nuotaikos

neapsiriboja tik žodžiais, kad posovietinė taika ir valstybių sienos nėra nekintamas reiškinys. Nenuostabu, kad Rusijos grėsmę jaučiančiose šalyse susirūpinta ne tik fiziniu, informaciniu ar kibernetiniu saugumu, padidėjo susidomėjimas ir tarptautine teise – kaip globalia susitarimų ir sambūvio sistema, galinčia užkardyti tarptautinės tvarkos pažeidimus, nubausti pažeidėjus ir prisidėti prie buvusios teisėtos padėties atstatymo.

Geopolitinis kontekstas lemia informacijos apie tarptautinę teisę aktualumą, todėl galima teigti, kad 2021 m. pabaigoje Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRTC) išleista estų teisininko, tarptautinės teisės profesoriaus Lauri Mälksoo knyga „Neteisėta aneksija ir valstybių tęstinumas: Baltijos šalių prijungimas prie SSRS“ lietuvių kalba pasirodė pačiu laiku.

Knyga iki susitikimo su lietuvių skaitytoju nuėjo netrumpą kelią. 2002 m. Berlyno Humbolto universiteto Teisės fakultete ji buvo apginta kaip disertacija. 2003 m. ją publikavo tarptautinį pripažinimą turinti BRILL leidykla. Knyga sulaukė tarptautinės teisės istorikų ir praktikų recenzijų ir įvertinimo, tapo atspirties tašku atliekant ne vieną tyrimą. Šis L. Mälksoo tyrimas buvo žinomas ir Lietuvos tyrėjams, bet plačiau Lietuvoje visuomenei ši knyga nebuvo žinoma, todėl LGGRTC sprendimas finansuoti šios knygos vertimą ir leidybą yra sveikintinas ir, tikėtina, prisidės prie Lietuvos visuomenės švietimo tarptautinės teisės srityje.

Teisės istorija, kuriai priskirtina ši knyga, žinoma kaip disciplina, praturtinanti teisės ir istorijos supratimą, padedanti geriau orientuotis dabartiniuose procesuose bei problemose ir leidžianti galvoti apie alternatyvas. Galima teigti, kad aptariama knyga – puikus teisės istorijos pavyzdys. Kita vertus, tenka pastebėti, kad knygos turinys – specifinis, jame gausu teisinio žargono, citatų vokiečių ir prancūzų kalbomis (sunkiai suprantamas leidėjų sprendimas jų neišversti!). Šios knygos skaitytojas taip pat neturėtų pamiršti, kad egzistuoja maždaug 20 metų skirtumas tarp knygos parašymo momento ir jos publikavimo lietuvių kalba. Laiko distancija, neabejotinai, lemia tam tikrus anachronizmus, realių neatitinkančius teiginius. Vis dėlto L. Mälksoo tyrimas išlieka vertingu šaltiniu, leidžiančiu geriau suprasti Baltijos šalių bylos raidą, kartu susipažinti su esminėmis tarptautinės teisės raidos tendencijomis ir sąvokomis. Būtina pažymėti, kad jos knygoje vartojamos itin preciziškai.

Knygos įvade L. Mälksoo naudoja leitmotyvą iš brolių Grimmų pasakos „Snieguolė“, teigdamas: „Trys Baltijos valstybės teigė, kad jų istorija panaši į Snieguolės. 1940 m. jos buvo priverstinai ištrintos iš pasaulio žemėlapių, tačiau pabudo tarsi iš ilgos komos, kai 1991 m. sulaukė „bučinių“ iš trečiųjų valstybių, pripažinusių jų tapatybę kaip iki 1940 m. egzistavusios Estijos, Latvijos ir Lietuvos“ (p. 21).

Knygos autorius klausia, kaip atsitiko, kad 1940 m. iš pasaulio politinio žemėlapių dingusios ir tik diasporų bei prieškarinio diplomatų valingai palaikomos Estijos, Latvijos ir Lietuvos politinės ir teisinės fikcijos grįžo iš nebūties. L. Mälksoo domina, kokį vaidmenį čia suvaidino tarptautinė teisė ir kaip bendrai Baltijos šalių valstybingumo atvejis traktuotinas tarptautinės teisės kontekste.

Knygos įvade autorius perspėja tiek teisininkus, tiek plačiąją visuomenę, kad tarptautinė teisė nesireiškia tik tarptautinės teisės srityje, bet yra įtakojama ir etikos bei moralės, dėl šios priežasties tarptautinės teisės laukas susipina su politikos lauku. Įtampa tarp teisės ir politikos yra viena iš tyrimo linijų, akivaizdžių visos knygos apimtyje. L. Mälksoo nuomone, tarptautinės teisės ir tarptautinių santykių raidą lemia laviravimas tarp dviejų teisinių principų: teisėtumo (*ex injuria ius non oritur*) ir veiksmingumo (*ex factis oritur ius*). Šie principai ir tampa raktu atrakinti tiek tarptautinės teisės raidos, tiek Baltijos šalių bylos dinamikos pažinimo duris. Jie lemia ir knygos struktūrą. Pirmoji knygos dalis skiriama *Ex injuria ius non oritur* (iš neteisės teisė neatsiranda) principui; antroji – *Ex factis oritur ius* (teisė kyla iš faktų). Trečiosios pavadinimas kalba pats už save – *Tarp normatyviškumo ir jėgos: Baltijos šalių atvejo pasekmės tarptautinėje teisėje*.

Knygos objektai – du: Baltijos šalių okupacijos ir neteisėtos aneksijos byla 1940–1991 m. bei tarptautinės teisės, nagrinėjančios valstybingumo tęstinumą, raida. Abi šios linijos – natūraliai susipynusios, viena kitą papildančios ir iliustruojančios.

Pirmojoje dalyje pristatomas teorinis tyrimo karkasas ir supažindinama su tarptautinės teisės koncepcijomis, reikšmingomis Baltijos šalių bylos atveju, jų raida. Pristatomos temai svarbios tarptautinės teisės sąvokos ir jų apibrėžtys.

Estų teisininkas pabrėžia, kad valstybių, kurios pačios savaime yra fikcija, tarptautinės teisės subjektų identitetas yra neatsiejamas nuo jų teisių ir pareigų. O pastarąsias apibrėžia keturi dar 1933 m. Montevidėjaus valstybių teisių ir pareigų konvencijoje išskirti požymiai – nuolatiniai gyventojai, apibrėžta teritorija, valdžia ir pajėgumas užmegzti tarptautinius santykius (p. 38).

Autorius primena, kad rimčiausi iššūkiai valstybingumo išsaugojimo srityje yra susiję su valdžios pokyčiais ar net išnykimu, o vidiniai valdžių pasikeitimai nelemia valstybingumo praradimo (net jei tai būtų revoliuciniai valdžių pasikeitimai).

Skaitytojas pirmoje knygos dalyje ras ir tokių terminų kaip agresija, aneksijos neteisėtumas, senatis, okupacija apibrėžtis bei jų taikymo Baltijos šalių bylos atveju galimybes.

Baltijos šalių bylos atveju itin svarbi paprotinės teisės nuostata, teigianti, kad kai valstybė laikinai patenka į okupaciją, ji neišnyksta, jos tęstinumo galimybė išsaugoma. Šios taisyklės ribas apibrėžia efektyvumo principas (p. 40).

L. Mälksoo pabrėžia, kad Baltijos šalių bylos kontekste ypač svarbūs du teisiniai konceptai – valstybės tęstinumas ir valstybės teisių perėmimas. Ir skirtumas tarp „tapatumo“ ir „tęstinumo“ yra Baltijos šalių bylos tyrimo esmė!

Pirmoje knygos dalyje pristatomos teisinės diskusijos apie valstybės tęstinumą ir teisių perėmimą, supažindinama su valstybių (Portugalijos, Nyderlandų, Lenkijos, Etiopijos, Čekoslovakijos, Albanijos, Austrijos, Alžyro, Korėjos) atkūrimo atvejais.

Turbūt daugeliui skaitytojų bus įdomu sužinoti, kad iki 1928 m. pasirašyto Kelo-go-Briano pakto karinių veiksmų naudojimas pagal tarptautinę teisę buvo teisėtas, teisėtais buvo pripažįstami ir karinių veiksmų rezultatai – okupuotos ir aneksuotos

teritorijos. Po 1928 m. situacija pasikeitė ir teisininkams teko išdiskutuoti, ar visuotinis tarptautinės bendruomenės pripažinimas yra vienintelis būdas aneksiją paversti teisėta, ar aneksija negalioja jokiais atvejais. Dar viena dilema, kurią sprendė teisininkai, – kaip aneksijos neteisėtumas koreliuoja su „efektyvumo“ principu?

L. Mälksoo pabrėžia, kad atsakant į šiuos sudėtingus tarptautinės teisės klausimus svarbus ir aneksuotos tautos balsas. O Baltijos šalių atveju jų požiūris į nenutrūkstamą valstybingumą peržengė teisės teorijos ribas ir tapo „politinės kovos programa“. Valinga Baltijos šalių gyventojų ir jų diasporų valstybingumo tęstinumo nuostata silpnino sovietų valdžios Baltijos šalyse teisėtumą ir pagrįstumą ir vedė prie nepriklausomybės atkūrimo deklaracijų 1990 m. pavasarį.

Nieko nestebina tai, kad Sovietų Sąjunga visad neigė neteisėtos Baltijos šalių aneksijos faktą.

Nors Lietuvos visuomenėje vyrauja nuomonė, kad Boriso Jelcino valdymo laikotarpiu Rusija buvo demokratinė ir gerbė kaimyninių šalių suvereniteto aspiracijas, L. Mälksoo įrodo, kad nuo pat Sovietų Sąjungos panaikinimo 1991 m. gruodį „oficialus Rusijos požiūris ne tik priešinosi Baltijos šalių tęstinumo teorijai, bet ir tam tikrais atvejais neigė 1940 m. sovietų aneksijos neteisėtumą“ (p. 81).

Baltijos šalys savo teiginius apie valstybingumo tęstinumą grindė sovietų įvykdytos aneksijos neteisėtumu. Stebina, bet kai kurie tarptautinės teisės specialistai teigia, kad laikotarpiu tarp Kelogo-Briano pakto priėmimo 1928 m. iki Jungtinių Tautų Chartijos priėmimo 1945 m. buvo laikotarpis, kai nebuvo uždrausta karinės jėgos grėsmė, ir daroma išvada, kad dėl šios priežasties SSRS politika prieš Baltijos šalis 1939–1940 m. nepažeidė bendrųjų tarptautinės paprotinės teisės taisyklių. Nors ši teisinė kazuistika sunkiai suvokiama, L. Mälksoo randa argumentų, paneigiančių šį teiginį. Laikotarpiu, kai viešojoje erdvėje galima išgirsti Rusijos propagandos inspirotų teiginių, verta įsiklausyti į estų teisininko argumentaciją.

Pirmiausia jis atkreipia dėmesį į tai, kad Baltijos šalių ir SSRS santykius lėmė ne tik tarptautinės teisės infrastruktūra, bet ir dvišalės ar regioninės sutartys, tokios kaip 1920 m. taikos sutartys, 1929 m. Baltijos šalių ir SSRS pasirašytas *Litvinovo protokolas* (jo nuostatomis tarp jų pasirašiusių šalių įsigaliojo Kelogo-Briano paktas, o karas atmetas kaip nacionalinės politikos įrankis) bei 1933 m. *Konvencija dėl agresijos apibrėžimo*. L. Mälksoo daro prielaidą, kad XX a. 5-ojo deš. pradžioje tarp SSRS ir Baltijos šalių galiojusios sutartys draudė agresiją (dėl kurios apibrėžimo buvo susitarta!) viena kitos atžvilgiu. Ir 1940 m. birželio mėn. sovietų ultimatumai pažeidė anksčiau pasirašytus dokumentus ir buvo nukreipti prieš Estijos, Latvijos ir Lietuvos teritorijų vientisumą, neliečiamumą bei politinę nepriklausomybę. Ir iš to daroma išvada, kad Sovietų Sąjungos veiksmai Baltijos šalių atžvilgiu 1940 m. vasarą tarptautinės teisės atžvilgiu interpretuojami kaip neteisėta intervencija, o Baltijos šalių vyriausybių sprendimas pasiduoti ultimatumams neįteisina šių valstybių okupacijos.

L. Mälksoo ne kartą atkreipia dėmesį, kad dvi totalitarinės sistemos – nacių ir sovietų – Vakaruose vertinamos skirtingai. Štai Austrijos, Čekoslovakijos ir Danijos

atvejais neabejojama, kad nacių Vokietija jų atžvilgiu įvykdė agresiją, tuo tarpu 1940 m. vasarą Sovietų Sąjungos veiksmai Baltijos šalių atžvilgiu ne visada interpretuojami kaip agresijos aktas.

Prie to prisidėjo Baltijos šalių prezidentų paklusimas sovietų ultimatumams, viešų protestų neišreiškimas ir nuolatiniai SSRS tvirtinimai apie savanorišką įsijungimą į SSRS sudėtį. Komentuodamas pirmąjį teiginį, L. Mälksoo pastebi, kad Estijos, Latvijos ir Estijos prezidentų įgaliojimai buvo konstituciškai riboti ir net jų pačių (tariamais) pritarimas politiniams pokyčiams negalėjo įteisinti konstitucinės teisės pažeidimų.

Knygos autorius atkreipia dėmesį ir į tai, kad sovietai niekada neteigė, kad 1940 m. Baltijos šalių aneksija yra teisėta; jie pabrėžė Baltijos šalių savanorišką įsijungimą į Sovietų Sąjungos sudėtį.

Pirmoje knygos dalyje aptariamas dar vienas svarbus Baltijos šalių bylos aspektas – laiko (arba įgyjamosios senaties) faktorius sprendžiant valstybės išnykimo / tęstinumo klausimą. Šiuo atveju svarbios trys dedamosios: 1) „nušalinto suvereno“ (vyriausybės); 2) trečiųjų valstybių nuomonė ir 3) pavergtos „tautos“ požiūris.

Pristatydamas trečiųjų šalių poziciją Baltijos šalių bylos atžvilgiu, estų teisininkas atskleidžia *nepripažinimo* instituto tarptautinėje teisėje ir politikoje raidą, pabrėždamas, kad *laisvųjų Vakarų* požiūris buvo nevienodas, dažnai buvo laviruojama tarp sovietų įvykdytos inkorporacijos *de facto* ir *de jure* pripažinimo.

Bendrame kontekste JAV besąlygiškai laikėsi nepripažinimo politikos. Autorius primena skaitytojui JAV atstovų darytas išlygas dėl Baltijos šalių ir Niurnbergo bei Helsinkio procesų metu ir 1954 m. sudaryto Kersteno komiteto veiklos. Reflektuodamas nepripažinimo principo raišką Baltijos šalių bylos atžvilgiu, L. Mälksoo pastebi, kad nepripažinimas pats savaime yra nepakankama reagavimo prieš agresiją priemonė; ir nors jis neleidžia įtvirtinti neteisėtų situacijų, jis nėra teisės vykdymo metodas ar kokios nors realios formos sankcija, tik išankstinė kitų teisės vykdymo veiksmų sąlyga. Nepaisant sovietų pastangų, nepripažinimo politika buvo viena iš prielaidų, kad sovietinės Pabaltijo respublikos nebuvo pripažintos aneksuotų Baltijos valstybių įpėdinėmis.

Analizuodamas nušalinto suvereno veiksnį, Baltijos šalių bylai neleidžiant nugrimzti į užmarštį, estų teisininkas pabrėžia, kad aneksuotų Baltijos šalių diplomatinė tarnyba išsaugojimas tremtyje (kai kuriose šalyse) ir veikla sudarė galimybes Baltijos šalių klausimą išlaikyti tarptautinėje darbotvarkėje, o tarptautinės teisės specialistams tapo dar vienu argumentu, liudijančiu 1940 m. sovietų įvykdytos aneksijos neteisėtumą. Baltijos šalių diplomatai buvo tie, kurie pareiškė protestus prieš konstitucinių vyriausybių nuvertimą sovietinės okupacijos pradžioje.

Estijos atveju buvo dar viena institucija, tęsusi nepriklausomos Estijos valstybingumo tradicijas. Tai – Estijos tremties vyriausybė (Latvija ir Estija tokių neturėjo). Paskutiniam nepriklausomos Estijos ministrui pirmininkui Juri Uluots pavyko slapstantis išgyventi pirmaisiais sovietų okupacijos metais. Sovietams deportavus paskutinį Estijos prezidentą K. Patsą į sovietų Rusiją, Rinkikų komisiją 1944 m. įpareigojo

J. Uluots perimti prezidento pareigas. Naudodamasis jomis, jis paskyrė naują vyriausybę. Deja, J. Uluots mirtis 1945 m. lėmė savotišką krizę, dėl kurios susiformavo net dvi tarpusavyje konkuruojančios Estijos vyriausybės tremtyje. Nė vienos iš jų nepažino jokia užsienio vyriausybė, vis dėlto Estijos vyriausybė tremtyje prisidėjo prie neteisėto Estijos aneksijos klausimo kėlimo tarptautinėje arenoje.

Knygoje aptariamos ir sovietų aneksuotų Baltijos tautų pastangos išlaikyti nepriklausomumo idėją ir pasitaikius progai ją realizuoti. Ir tokių atvejų 1940–1991 m. laikotarpiu būta ne vieno. Įdomu, kad estų teisininkas šį sąrašą pradeda 1941 m. vasaros Baltijos šalių partizanų pastangomis išvyti sovietus prieš pasirodant Vermachto kariams. Lietuvos atveju tai būtų 1941 m. birželio sukilimas.

Baigdamas šį skyrių L. Mälksoo konstatuoja, kad visu okupacijos laikotarpiu Baltijos šalių gyventojai išsaugojo savo atskirą tapatybę ir psichologinį tęstinumą. Autorius pabrėžia ir diasporos svarbą *Vakarų* institucijose išlaikant Baltijos šalių klausimą nepamirštą.

L. Mälksoo pastebi, kad Vakarų šalys perėmė Baltijos šalių naratyvą apie okupaciją ir neteisėtą aneksiją. Vis dėlto jis atkreipia dėmesį į tai, kad aneksuojanti, inkorporuojanti ir ilgus dešimtmečius trukusi okupacija lėmė okupuotų šalių visuomenių tam tikrus raidos aspektus, pvz., ekonomikos srityje. Estų teisininko teigimu, nepaisant neteisėtos aneksijos, visas sovietų okupacijos laikotarpis negali būti vertinamas kaip teisiškai niekinis.

Tokiu būdu į tarptautinės teisės areną ir estų teisininko tyrimą įžengia kitas teisinis principas *ex factis oritur ius* bei *realpolitik* tarptautinės politikos srityje. Jų analizei ir skiriama antroji knygos dalis. Joje nagrinėjama, kaip Baltijos šalims po valstybingumo atkūrimo sekėsi, o dažnu atveju – nesisekė atkurti iki aneksijos buvusių teisinių santykių.

Buvo galima tikėtis, kad, Baltijos šalims 1991 m. sulaukus tarptautinio valstybingumo atkūrimo pripažinimo, jos įgis teisę naudotis iki okupacijos ir neteisėtos aneksijos turėtomis teisėmis. Šioms viltims nebuvo lemta išsipildyti.

Nors Baltijos šalių adresu L. Mälksoo vartoja bendrą Snieguolės metaforą, kartu pabrėžia egzistavus skirtumus tarp Estijos, Latvijos ir Lietuvos. Jie ypač išryškėja 1990 m. atstačius Baltijos šalių valstybingumus ir siekiant jų tarptautinio pripažinimo.

L. Mälksoo demonstruoja, kad 1940 m. užmigusi Snieguolė prabudo jau kitokia – skyrėsi ir sienos, ir gyventojų sudėtis; teko iš naujo įtvirtinti narystes tarptautinėse organizacijose, dvišalius santykius su kaimyninėmis šalimis ir kt.

Pirmiausia dėmesys kreipiamas į pasikeitusią gyventojų sudėtį, ypač Estijoje ir Latvijoje, bei šioms šalims kilusius iššūkius formuojant pilietybės politiką. Estų teisininkas pastebi, kad tarptautinės bendruomenės spaudimas Estijai ir Latvijai palengvinti sąlygas rusakalbiamis įgyjant šių Baltijos šalių pilietybę, sudaro išpūdį, kad į Baltijos šalis žvelgta ne kaip į naujai susikūrusias atsiskyrimo nuo SSRS procese, bet kaip į atkūrusias savo 1940 m. pažeistą realų valstybingumą.

Komplikuotai klostėsi ir valstybingumą atkūrusių Baltijos šalių sienų nustatymas. Baltijos šalys iš esmės pripažino (ar turėjo pripažinti) jau sovietų aneksijos metu įvykusius teritorinius pokyčius. Susiklostė paradoksali situacija, kai Baltijos šalys savo santykius su Rusija po 1991 m. grindžia 1920 m. taikos sutartimis, kurių galiojimo Rusija neprižįsta. L. Mälksoo pastebi, kad Estija ir Latvija nesulaukė deramo *Vakarų* palaikymo, siekiant susigrąžinti iki sovietinės okupacijos turėtas sienas. Estų teisininkas konstatuoja, kad „Baltijos šalys *de facto* tapo ir (ar) liko sovietų Baltijos respublikų – autonominių SSRS sudėtyje egzistavusių vienetų, o ne valstybių, kaip ši terminą apibrėžia tarptautinė teisė, – perėmėjomis valstybės sienų atžvilgiu“ (p. 224). Panaši situacija susiklostė ir su okupacijos žalos atlyginimu. SSRS tęsėjai Rusijai pasirinkus kelią atmesti okupacijos žalos atlyginimo klausimą, o *Vakarų* šalims neremiant Baltijos šalių, tik viena Lietuva kėlė šį klausimą, o Estija ir Latvija šito net nedarė.

L. Mälksoo nuomone, tokia įvykių raida, kai tarptautinės teisės praktika skiriasi nuo teorijos, tampa rimtu iššūkiu tarptautinės teisės sistemai netapti nereikšminga ir išlaikyti savo autonomiją galios politikos atžvilgiu. Šią tarptautinės teisės problemą gali padėti išspręsti statuso ir teisių atskyrimas. Tokiu būdu išsaugant statusą *restitutio in integrum* nėra privalomas tiek tarptautinės padėties, tiek vidaus politikos atveju.

L. Mälksoo daro išvadą, kad aneksuotų Baltijos valstybių „tęstinumas“ buvo traktuojamas kaip sąlyginis arba dinaminis „ta prasme, kad jis negali atspindėti visiško visų iki aneksijos buvusių teisinių santykių tęstinumo“ (p. 256).

Trečiojoje dalyje autorius nagrinėja, kaip Baltijos šalių atvejais paveikė tarptautinę teisę ir teisės doktriną. Brėžiamos paralelės tarp Baltijos šalių ir Rytų Timoro, Gruzijos, Čečėnijos, Tibeto.

Apibendrinant galima pastebėti, kad L. Mälksoo knyga liudija, jog tarptautinė teisė nėra uždara sistema, ją veikia ir kiti faktoriai, tokie kaip etika, moralė ir, žinoma, politika. Pastaroji, o greičiau geopolitinė Šaltojo karo situacija, lėmė, kad vadinamojo *laisvojo pasaulio* šalys laikėsi Baltijos šalių aneksijų nepripažinimo politikos ir buvo linkusios teikti pirmenybę *Ex injuria ius non oritor* principui.

Snieguolės likimą lėmė du faktoriai – tarptautinė teisė ir politika. Knygoje atskleidžiamos įtampos tarp dviejų tarptautinės teisės principų *Ex injuria ius non oritor* ir *Ex factis oritor ius*. Įdomu, kad nefigūruoja tautų apsisprendimo principas, 1918 m. aktualizuotas JAV prezidento Woodrow Wilsono ir įtrauktas į 1945 m. Jungtinių Tautų Chartiją bei 1960 m. Jungtinių Tautų Deklaraciją dėl nepriklausomybės suteikimo kolonijinėms valstybėms ir tautoms. Akivaizdu, kad tiek tarptautinė bendruomenė, tiek tarptautinė teisė nevertina tautų siekių išsivaduoti iš Sovietų Sąjungos, o po 1991 m. – ir Rusijos jungo kaip teisėtą.

Savo knygoje L. Mälksoo cituoja buvusį Estijos užsienio reikalų ministrą Toomą Hendriką Ilvesą, rašiusį:

Tos [Rytų Europos valstybės], kurios vykdė užsienio politiką „stokis ir reikalauk teisingumo“, suprato liūdną tiesą, kad tarp valstybių teisė netaikoma arba taikoma

labai menkai. Teisę ir teisingumą kartais galima rasti nusistovėjusioje ir kartais gerai veikiančioje nacionalinėje teismų sistemoje, bet ne tarp valstybių. Galėtume į tai pažvelgti beveik matematiškai. Kai von Klauzevicus sakė, kad karas yra tik politikos tęsinys kitomis priemonėmis, tai tarpvalstybinė politika yra karo būseną be žudymo. Galioja tos pačios taisyklės, tikslų siekia tie, kurie yra stipresni. Tarp mažesnių ir silpnesnių valstybių laimi tik tos, kurios elgiasi apdairiausiai arba gudriausiai. Tačiau mūsų regione užsienio politika neturi nieko bendro su teise (...) Quod licet Iovi, non licet bovi. Šiame pasaulyje teisingumo reikalavimas, deja, neduoda rezultatų (p. 240).

Nors šioje knygoje minima daugybė faktų, iliustruojančių šią pesimistinę Ilveso mintį, kai galia ir interesai nusvėrė teisę, vis dėlto L. Mälksoo tyrimas palieka viltį, kad tarptautinė teisė išlieka orientyru, prisidedančiu tiek prie tarptautinės tvarkos, tiek prie žmonių gerovės visame pasaulyje.

Pabaigoje galima prisiminti kitą brolių Grimmų pasaką – apie Erškėtrožę – nepaprasto grožio miegančią mergele, paslėptą už aukštos ir dygios erškėtrožių sienos. L. Mälksoo knygą galėtume tapatinti su gražuole, kuri dėl kalbos barjero, riboto tiražo ir aukštų akademinų knygų kainų buvo sunkiai prieinama Lietuvos skaitytojui. Knygos vertimas į lietuvių kalbą šias kliūtis panaikino.

Galime pasidžiaugti ir tuo, kad 2022 m. vasarą BRILL leidykla šios knygos (anglų kalba) skaitmeninę kopiją padarė atviros prieigos: <https://brill.com/downloadpdf/title/60311.pdf>.